

תנועת החסידות ומתנגדיה באורות מחשבתו של הראי"ה קוק זצ"ל

ראשי פרקים

מבוא

- א. תפיסת הרב את ההיסטוריה - היסטוריוסופיה - חשיבות לימוד ההיסטוריה וערכו
- ב. השלום - על דבר ערך דיבוי הדעות
- תמצית וסקירה היסטורית - הרקע לצמיחת החסידות
- התנועה החסידית ומתנגדיה
- א. הנטיות המשמשות באומה הישראלית בשאיפתה לקרבת אלוקים
- ב. סיכום ביניים: שתי הנטיות - ההזרמתית-הנפשית והלימודית
- ג. השפעת הנטייה השנייה על האומה - תקופת הגלות
- ד. צמיחת התנועה החסידית
- ה. דרכי השמירה לתנועה החסידית
- ו. מלחמת החסידות וההתנגדות בתנועת ההשכלה
- ז. ההשפעה ההדדית של החסידות וההתנגדות זו על זו
- ח. החזון - איחוד הנטיות
- נספח א: היחס לצדיק בתנועת החסידות
- נספח ב: החסידות כפתרון למשברים
- תנועת החסידות כפתרון למשבר החברתי
- תנועת החסידות כפתרון למשבר הגאולה
- נספח ג: חסידות חב"ד

מבוא

מגמת המאמר להאיר את תנועת החסידות ומתנגדיה מנקודת מבטו החודרת של הרב קוק זצ"ל; לעמוד על הרקע לצמיחה ואת הנקודה שממנה יונקת ומשתלשלת התנועה החסידית; הבנת ערכה ותפקידה ההיסטורי; הבנת החסידות - ולא פחות מכך, את המשמעות לגודל ההתנגדות שקמה לה בשעתה; לעמוד על החסידות כתנועה, כנטייה - ומתוך כך יתבארו אף נקודות יסוד מעיקרי משנתה.

הרב קוק, הגאון והחסיד, איש ההלכה והאגדה, ר' אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, המחבר את שתי הנטיות¹ מצד אביו - מתנגד ומצד אמו - חסיד², ובעיקר חסידות חב"ד, שראה בה כמבארת ביותר את תורת הבעש"ט³. אותו אחד, שתמונות שני הגדולים, הגר"א והבעש"ט, היו תלויות זו לצד זו על קירות חדרו⁴, ועוד יותר על קירות לבבו⁵, כאשר דרכו בקודש לקבל מן הכל, ללמוד מן הכל - לא להצטמצם בשיטה אחת⁶.

אין יכולים אנו לגשת ולדון בדברי הרב זצ"ל ובתפיסתו את תנועת החסידות ובמתנגדים שקמו לה מבלי להבין שתורת הרב היא תורה אחדותית. אין הסבר הרב לתנועת החסידות נקודה העומדת בפני עצמה; יש כאן לבנה השזורה בבניין גדול. מתוך גישתו הפילוסופית-אמונית הכללית הולכת ומשתלשלת מחשבתו וכתבתו. אשר על כן נצרכים אנו לשתי הקדמות חשובות, על מנת להיטיב להבין את תפיסתו של הרב ואת הלך מחשבתו:

ראשית - גישתו של הרב להיסטוריה: מה הם המניעים הגלויים והסמויים של ההווה האנושית בכלל ושל האומה הישראלית בפרט?

מתוך כך ההכרח לקלף את הקליפה החיצונית של סיפורי ההיסטוריה ולחדור למגמותיה ותעודתה⁷. ומתוך כך הצורך הגדול בלימוד היסטוריה - להיפגש עם דבר ה' המתגלה אלינו מבעד לקליפה החיצונית של סיפורי ההיסטוריה. ושנית - גישתו של הרב לריבוי הדעות: ערכו ומשמעותו, ערך הפרטים והכללים, מקומם וערכם של המחלוקת והניגוד, השלום - כשלמות הכוללת את ריבוי גוני השיטות.

לאחר מכן נעמוד על עיקרי המאורעות שקדמו לצמיחת התנועה החסידית, ההתנגדות שקמה לה והמלחמה המשותפת בתנועת ההשכלה. ומתוך הסקירה הגלויה נוכל לחדור לנשמתם של דברים, הבנתם של שורשי התופעות, כפי שעמד עליהם הרב זצ"ל.

1. עיין במבואו של הרב י. ל. מימון לספרו הראי"ה, הוצאת מוסד הרב קוק עמ' יא-יב.
2. עיין שיחות הראי"ה, לרב נריה זצ"ל, הוצאת מורשת, פרק א' לבית אבותיו. ועיין מלאכים כבני אדם, לשמחה רז, עמ' 3.
3. עיין אגרות הראי"ה, ח"ד, אגרת אלף מד.
4. חוברת חוג הראייה - חמש שנים לקיום החוג, עמ' לד.
5. מלאכים כבני אדם, עמ' 55.
6. אין בדברים אלו משום הגדרה לרב זצ"ל, כי אם הדגשה לאישיותו האחדותית והמיוחדת.
7. אגרות הראי"ה, ח"א, עמ' צז, עיין שם.

א. תפיסת הרב את ההיסטוריה - היסטוריוסופיה - חשיבות לימוד ההיסטוריה וערכו

לא ניתן לגשת ולעמוד על דרך ניתוחו של הרב זצ"ל את המהלכים ההיסטוריים הקשורים לתנועת החסידות ומתנגדיה ללא הבנת תפיסתו הכללית את ההיסטוריה. והבנת הערך של העיסוק בלימוד ההיסטוריה - לימוד המקלף את החיצוניות וחודר לנשמת המאורעות.

מתוך התפיסה שהעולם בעצם בריאתו התרחק מהבורא ובזה נולדה התשוקה של המציאות לחזור ולהתקרב ולהישאב בבורא, נגזרת התפיסה שההיסטוריה כולה היא התעלות המציאות בשאיפתה לחזור ולהתאחד עם הבורא⁸.

תפיסתו של הרב על דבר התעלות העולם מתבארת בארוכה באורות הקודש, ח"ב, מאמר חמישי - "התעלות העולם"⁹, ושם עיקרי משנתו בעניין זה.

מתוך תפיסה שכזו הרואה מגמה לאנושות, להווייה כולה. תפיסה הרואה את עיני ה' המשוטטות בארץ ומייחלות למילויה של זאת המגמה - הרי שיש להעמיק חקור ולהיטיב להתבונן, למצוא בתוך הטבע בתוך ההיסטוריה - הסתריה - את יד ה'.

צריכים אנו לאחד הטבע עם הנס, כשם שיד ה' גלויה היא בנס, כך צריכים אנו לקלף את הקליפה החיצונית של סיפורי ההיסטוריה ולחודר לנשמתה - מגמתה ותעודתה¹⁰.

וכך כותב הרב זצ"ל:

בסקירה הרואה את הכוח האלוקי החי והפועל בתועפות גבורותיו ורוממות קדשו בכל מסיבות הטבע, בכל הליכות רוחות האדם, בכל סיבוכי המלחמות, בכל תכני תעוועי האישים והעמים, היא מסדרת אור קדוש על מלא כל העולם. היא מחברת את הנפש העולמית עם רוחה ונשמתה, מאגדת את כל המפעל והמעשה המסותר בחגווי סלעים וסתרי מדרגות, אל כל הגלוי והמופיע בפליאות נוראות, ביד חזקה ובזרוע נטויה, באותות ובמופתים, בגילוי שכינה ובנבואה מאירה.

8. הדברים ארוכים ועמוקים, ואין כאן מקומם. אעיר רק לדברי הרב הנזיר במשפט פתיחתו למאמר חמישי, "התעלות העולם" (אורות הקודש, ח"ב עמ' תקיג): "התעלות העולם, התמידית, שיסודה ההשתלשלות האצילית". מתוך שראשית העולם בשבירה, בנפילה, בהתרחקות, הרי שמוכרחת היא העליה, השיבה, החזרה" (ועיין גם במבוא לאורות הקודש, לרב הנזיר, עמ' 20, פסקה ח).

9. עמ' תקיא-תקעד.

10. אגרות ראל"ה ח"א, עמ' צז: "ודע יקירי, שכל הדברים ההסתוריים שהיו במציאות צריכים שיובנו על פי תעודתם, עם הדברים המסובבים מהם בהשגחת ה'".

החיבור הזה, השכלי, מתמם את צביון האדם ומחיה את העולם, כשאור ישראל מתגלה על-ידי עומק הדעת ומעמקי האמונה לראות איך כל העלילות, מראש ועד סוף, מראש מקדמי תבל עד אחרית ימים אחרונים, מתועפות תנועות רוחניות אדירות, הופעות שכליות ומוסריות מלאות וטובות, חידושי חכמות ומדעים נשגבים ומשוכללים, כל הארות תוריות בכוחות כלליים ופרטיים, כל זהרי רוח הקודש וכל השפעות צדיקים יסודי עולמים, הם וגורמיהם העליונים והתחתונים - הכל תנועת עולמים גדולה אחוזה בהם, תנועת הארת רוחו של משיח, שנברא קודם שנברא העולם.

בכל עת שמתגלים מקרים ומאורעות, רעיונות ומחשבות, להרים נס של קירוב גאולה וישועה, בין שהיא גשמית ובין שהיא רוחנית, הדעת המכרת את אור ה' החי המופיע בהם ואת קול ה' הדובר קורא מתוכם, וכל אשר יטיב הדעת להכירו ולהבינו כה תגלה את האורות של המסיבות, כן תישרם אל מטרתם וכן יתחברו האורות העלומים עם הגלויים, יתאגד הטבע עם הנס אגד עליון וחזק... אורות עולמים אלו כלולים הם בהופעת האחדות של הנס והטבע, אשר יאוחדו על-ידי משכילי טוהר, החוזים בבטחה ובגלוי גמור את יד ה' אלוקי ישראל בכל חליפות העיתים ומכירים את התסיסות ההיסטוריות, כמו הטבעיות והעולמיות, מראש קדמות היצירה, "בטרם הרים יולדו ותחולל ארץ ותבל, ומעולם ועד עולם אתה אל. תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם". לא נעזבה היא הטבעיות במהלכה, לא אלמנה היא ההיסטוריה הסבוכה במסיבותיה, בתוכה חי גואל חזק, צור ישראל וגואלו ה' צבאות שמו, אלוקי כל בשר, אלוקים לכל ממלכות הארץ, אדון כל המעשים, צור כל העולמים, צדיק בכל הדורות (אורות, ישראל ותחייתו ב).

מתוך גישה אופטימית זו הרואה את הגאולה נמשכת והולכת¹¹, נובעים הגיגי מחשבתו של הרב זצ"ל. מתוך גישה אופטימית זו כותב הרב את מאמרו "למהלך האידאות בישראל"¹², שבו הוא מפרט את התבנית הבסיסית של ההיסטוריה היהודית - בעבר, בהווה ובעתיד.

מתוך גישה זו, גישה הרואה את יד ה' בכל התסיסות ההיסטוריות - כאשר הכל לקידום והתעלות המציאות - להשלמת המגמה האלוקית - מדגיש הרב את הערך הגדול של לימוד ההיסטוריה - הפגישה עם דבר ה' אשר בתוך המציאות:

11. עיין עולת ראייה, ח"א, עמ' כו-כז, "וציוונו להניח"; אורות, ישראל ותחייתו כח.
 12. מאמר זה מהווה תשובה למאמר הפסימי והספקני של ש"י הורוביץ, "על דבר עתידו של עם ישראל". לאחר פרסומו נדפס בספר אורות.

ראשית עבודתה של תורת ארץ ישראל צריכה להיות מכוונת בייחוד להסיר את הבורות של החלק המדעי והפנימי שבתורה. זהו החלק הנשגב של כל ענייני הלב, התלוי ברגשות, בדעות ובאמונות, שהוא כללות תוכן האגדה, המוסר והמחקר, הקבלה והחסידות, ההיסטוריה¹³, הפילוסופיה והפיוט, עם כל צדדיהם הרבים והשונים. כל אלה הינם ענפים מתורת הנבואה ורוח הקודש המיוחדת לארץ ישראל (מאמרי הרא"ה, ח"א, עמ' 79).

ובאשר על כן ראה את לימוד ההיסטוריה כאחד מהענפים בהם יהגו ויתעסקו בישיבתו. וכך כותב הרב באגרותיו, על דבר יסוד הישיבה ותוכניות הלימודים בה: בעצם הישיבה, כבר אמרתי במכתבי הקודם, שכל מגמתי היא שבה יהיה מקום רק לתורה, אבל לתורה במובן הרחב והמקיף שלה... כמובן נכנסים גם בכלל זה כל צדדי החקירה של המדע ההיסטורי לכל צדדיו (אגרות הרא"ה, ח"א, עמ' קצב-קצג). מתוך גישה זו ניגש הרב להבין את תנועת החסידות ומתנגדיה, להתקשר לדבר ה' הקורא אלינו מתוך אלו התהליכים ההיסטוריים.

ב. השלום - על דבר ערך ריבוי הדעות

הבנת עומקם של התהליכים הקשורים לתנועת החסידות והמתנגדים שקמו לה, נובעת מתפיסתו וגישתו הכללית של הרב בנושא - ריבוי הדעות והשיטות - השלום שהוא שלמות הדעות והנטיית דווקא. מתוך כך יש צורך בהקדמה קצרה על גישתו הכללית של הרב על דבר ערך ריבוי הדעות (על דבר הפרט מקומו ותפקידו ועל דבר הכלל השלם והמאחד). עמידה על תפיסת הרב את תפקיד המחלוקת והשונה, ובעיקר את הדגשתו עד כמה הכוח המנגד ערכו רב כמשפיע וכמעצב את הדעה-גישה מולה הוא ניצב. גישת הרב זצ"ל היא גישה אחדותית, גישה הרואה את תפקיד כל דעה ודעה ומיקומה בתוך המכלול השלם.

התקון העליון

עולם התווה עומד הוא לפנינו. כל זמן שאין אנחנו מגיעים לידי התיקון העליון של אחדותם של כל זרמי החיים וכל הנטיות השונות אשר להם, כל זמן שכל אחד מתנשא לומר "אני אמלוך, ואני ואפסי עוד" - אין שלום בעצמנו, ואין שם

13. במקור בלא הדגשה. עיין גם אורות ישראל, פרק ב' פסקה ד: "המובחר שמהזון הלא הוא תלמוד תורה לכל צדיה, הכולל גם כן את הלימוד ההיסטורי, בכל שלמותו".

ה' מופיע עלינו. שמא גופיה דאקריה שלום, אשר אור האמת רק ממנו ועל ידו מופיע.

כל עמל החיים, בייחוד העמל הרוחני של כל המחשבה, מוכרח להיות פונה רק כדי לגלות את אור השלום הכללי העליון, היוצא לא מתוך דחיה של איזה כוח, של איזה רעיון, של איזה זרם, של איזה נטיה, אלא מתוך הכנסתו של כל אחד מאלה לתוך הים הגדול של אור אין סוף, ששם הכל מתאחד, הכל מתעלה, הכל מתרומם והכל מתקדש" (אורות הקודש, ח"ד עמ' תקע - התעלות העולם, פל"ט).

עיקר תיקון העולם להופעת שם ה' עלינו - שם ה' הנקרא שלום¹⁴ - השלמות המאחדת - הוא באחדותם של כל זרמי החיים¹⁵.
ובהבנת דברי ר' אלעזר בשם ר' חנינא: "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, שנאמר (ישעיה נד): 'וכל בניך לימודי ה' ורב שלום בניך'" (ברכות סד - עיין שם כל המאמר).
מפרש הרב:

יש טועים שחושבים שהשלום העולמי לא ייבנה כי אם על-ידי צביון אחד בדעות ותכונות. אם כן שרואים תלמידי חכמים חוקרים בחכמה, ועל-ידי המחקר מתרבים הצדדים והשיטות, חושבים שבזה הם גורמים למחלוקת והפך השלום. ובאמת אינו כן, כי השלום האמיתי אי אפשר שיבוא לעולם כי אם דווקא על-ידי תואר של ריבוי השלום. הריבוי של השלום הוא שיתראו כל הצדדים וכל השיטות שיש בחכמה, ויתבררו איך כולם יש להם מקום כל דבר לפי ערכו מקומו ועניינו. ואדרבא, העניינים הנראים כמיותרים או כסותרים, כשמתגלה החוכמה האמיתית לכל צדדיה, יראו שרק על-ידי קיבוץ כל החלקים וכל הפרטים וכל הדעות הנראות שונות וכל המקצועות החלוקות - דווקא על-ידה יראה אור האמת והצדק, ודעת ה' יראתו ואהבתו אור תורת אמת...

הבניין יבנה מחלקים שונים, והאמת של אור העולם יבנה מצדדים שונים, משיטות שונות, שאלו ואלו דברי אלוקים חיים...

וצריך לעיין בדברים איך למצוא את התוך הפנימי שבמושגים, שבזה יתיישרו הדברים ולא יהיו סותרים זה את זה, וריבוי הדעות שבא על-ידי השתנות הנפשות והחינוכים¹⁶, דווקא הוא הוא המעשיר את החכמה וגורם הרחבתה.

14. אמר ר' יודן ברבי יוסי: גדול שלום ששמו של הקב"ה נקרא שלום, הדא הוא דכתיב (שופטים ו, כד): "ויקרא לו ה' שלום" - ויק"ר ט, ט. ועיין שבת י"ע ב.

15. ושורשי הדברים בתפיסה ש"אין שום מחשבה בטלה בעולם כלל, אין דבר שאין לו מקום". עיין אוה"ק ח"א, תכמת הקודש יג, עמ' יז.

16. אין הדברים כאן כי אם מבוא לנושא העיקרי, ואשר על כן קיצרנו במקום שצריך להאריך. לתוספת נקודה זו עיין בעולת ראייה, עמ' שפח-שפט, ד"ה "ת"ר הרואה אוכלוסי ישראל".

שלוסף יבנו כל הדברים כראוי, ויוכר שאי אפשר היה לבניין השלם שייבנה כי אם על-ידי כל אותם ההשפעות שהיו נראות כמנצחות זו את זו (עין א"ה ברכות, סד אות שסא; עולת ראייה ח"א, של-שלא).

השלום הולך ומושג דווקא מתוך ריבוי הדעות והשיטות, ובפרט בכנסת ישראל, שבה כל פרט הוא חלק משיעור הקומה הכללי.

ממקור ליבי הכואב על שברי בת עמי אשיב לכבודו על מכתבו היקר שאני מעיד עלי שמים וארץ שחיבתי היא גדולה, ממש בכל ליבי ובכל נפשי, לכלל עמנו ולפרטיהם ולכל מפלגותיהם, מפני שאני מאמין באמונה שלימה, שכל חלק מהם הוא אבר מיוחד בשיעור הקומה הקדושה והנפלאה, שהיא כנסת ישראל כולה במלוא מובנה (חזון הגאולה, עמ' רעה¹⁷).

הרב הולך ומדגיש שלא רק שאנו זקוקים לריבוי הפרטים, אלא שהפירוד עצמו בין הדעות נועד לעצב ולגבש את הפרטים עצמם:

יסוד השנאה, השלום וההתאמה

הפרטיות צריכה לצאת מן הכח אל הפועל, להעשיר את יקר תפארת המציאות. הכלל חובק בתוכו המון הפרטים בבליולה, ולזה צריך כח מעכב לכח מתנגד לכל הפרטיות, שעומדים להיות מצביינים את פרט זולת עצמיות פרטיותו. וזהו יסוד השנאה שבונה את העולם, יסוד המלחמה בחיים ובחברה, יסוד ההגבלות בדעות ואמונות. הכל למען יהיה מקום שיתפתח כראוי כל ערך מיוחד, ולא יבואו אחרים, אישים, עמים, הנחות וצביינים, דעות ואמונות, לקחת את מקומו.

נמצא שיסוד השנאה הוא אהבה והשלום, הבא דווקא על-ידי ההתאמה של כוחות גמורים, שאחרי השלמתם הם מתאגדים ביחד להיות עושים עולם שלם עשיר ומלא (אורות הקדוש, ח"ד, עמ' תצח).

יסוד השנאה והמחלוקת נועד לברר, לעצב ולגבש את הפרט עצמו. דווקא מתוך המחלוקת מתבררת יחודיותם של הפרט ושל הדעה, ובזה מתגדלת הדעה. אך יש נקודה נוספת, הקשורה למחלוקת, והיא הפחד מפני הדעה המנגדת, הפחד האמיתי מפני הסכנות אשר טומנת בקרבה זאת הדעה, ובזה השנאה והמחלוקת משמשת כאינסטינקט מצד הדעה השניה, וכבקר וכשומר לזאת הדעה.

17. הדברים שצוטטו הם חלק ממכתב שפרסם הרב בעקבות רצח ארלזרוב. על יחסו של הרב לפרשיה זו עיין בספר מלאכים כבני אדם, עמ' 187-198.

ערך מלחמת הדעות

ישנן דעות כאלו, שהנן מוכרחות לפי טבע האדם לגרום בהתפשטותן תולדות מזיקות, אף על פי שהן בעצמן מועילות ואמיתיות הן, ונוצר לזה בטבע רוח האדם ללחום את קיומו ולנגד לדעות הללו, כדי שלא יוזק בענפיהן המתפשטים. והמלחמה הולכת ומתארכת, עד שיסגל לו האדם גבורה יותר עליונה מקורו הרוחני, ואז מרגיש הוא שעמדתו לא תפחד כלל מהתפשטות של הדעות הללו, שנלחם נגדן (אורות הקודש ח"א, עמ' יד-טו).

כלומר, בשלב הראשון אכן יש חשש ופחד אמיתי מפני הדעה אשר יכולה היתה לגרום ולהוליד נזק, ואשר על כן המלחמה נצרכת¹⁸. הרב מדגיש עד כמה יש ערך לכוח המנגד לפעול ולהוסיף ברכה בדעה עצמה שמולה הוא ניצב:

ידע שלטובתו של הכוח המיוחד, שהוא יותר נוטה אליו, צריך הוא להיות מושפע באיזו מידה גם מהצד השולל, שהכוח האחר שולל את הכוח הזה החביב שלו הוא, מפני שבשליטתו הוא מעמידו על מידתו הראויה לו ומצילו מהגרעון המסוכן של התוספת וההפרזה. זוהי העבודה המיוחדת, מהעבודות הקשות שבמקדש - הקמיצה - שלא יחסר ושלא יותיר (אורות התחיה, יח, עמ' עב, עיין שם בכל הפרק).

דווקא מתוך המלחמה ומתוך הבריור יהיה מסוגל אחר-כך האדם לעלות למקום ולנקודה גבוהה יותר, אשר משם יוכל לקבל ללא חשש מן אותם אלו הדעות. וממשיך הרב:

ידע כמה אומלל היה אם לא היה נלחם נגד ההתפשטות המזיקה לו אז. ואחר-כך בא בתוכן חיים של גבורה, ומקבל את הדעות שנלחם נגד התפשטותן... ודווקא הדעות הדחויים שחוזרות ונראות - בהן אנו מוצאים טל חיים איתן וקדוש מאוד (שם).

פחד ומלחמה אלו, אשר שורשם נובע מן הזולת, מן החיצוני, אשר חושש לתולדות המזיקות - פועלים בדעה עצמה ומשמישים לה כשומר, כחסם וכבקר, כדי שאכן לא תסטה ממסלולה הראוי לה.

18. עיין גם בהקדמת הרב לעין איה, ברכות ח"א, עמ' כד. ועיין גם אורות, אורות התחיה, יח: "שלושת הכוחות הללו - שהם מוכרחים להאחד אצלנו, לסייע כ"א את חברו ולשכללו, שיבצר כל אחד מהם את הקיצוניות שחבירו יוכל להביא בצורה מקולקלת כשלא יסייג דרכו".

צריכים אנו לכלל הדעות כולם, ועיצוב וגיבוש הדעות עצמן הולך ומתברך דווקא על-ידי זיקוקם ובידורם במחלוקת. אך אין המגמה להישאר כל אחד בדעתו ובעמדתו, כי אם להתעלות מתוך קיבוצם של הפרטים לשרשם המאחד, וזאת האחדות נפעלת מעצם המפגש.

ימים רבים עברו על החכמה המכנית, והחוק המלא שגיאה, ששני כוחות המתנגדים זה את זה הם מולידים שלילה בהיפגשם היה לקו להתעשייה, שהיה לה כעול ברזל על צווארה. אבל באו הנסיונות, והתרחבה ההכרה, עד שצעדה בגאון ההחלטה כי לא שלילה יולידו שני כוחות המתנגדים בהיפגשם, כי אם כוח חיובי מחודש, שגם הוא יהיה לכוח פועל ליהנות בו בני אדם, כשידעו איך להשתמש בו.

הכוחות הרוחניים, המידות והמחשבות הם יותר רחוקים מלב בני האדם, ויותר מטושטשים בציורם מן הכוחות המעשים. הרבה צריכה עוד המחשבה האנושית לעמול עד שתכיר את ערכם של כוחות המחשבה ואופני שימושם, באותה המידה שהיא על כל פנים נכונה להכיר את הכוחות המעשיים שבעולמה. על כן אף על פי שכבר הגיעה הידיעה הכללית עד אותה המידה של ההבנה שרק דרכה מצויה היא בכוחות המעשיים כשהם נפגשים בניגודם, עוד לא התנשאה עד כה להבין גם כן את אוצר הברכה המוכן מהתנגשות הכוחות המחשביים, כשהם נפגשים זה בזה, במצב הניגוד, איך שהם, ודווקא הם, לא שלילה, כי אם חיוב וכוח חדש והאזר בעוז הם מולידים, אורח הגון שראוי לקבל פניו באורה וצהלה, בברכה שלום ואהבה. חוק התולדה החיובית של פגישת הכוחות המתנגדים השלים את הכרת אחדות הכוחות שבמציאות המעשית, הפועלת בחומרים, ונושאי דגל האחדות העליונה, המאירה את כל מחשכי העולם עדי עד, חכמי ישראל אבות התעודה אמרו לנו זה כבר: "הללו מטמאים והללו מטהרים, הללו אוסרים והללו מתירין... אל אחד נתנן, פרנס אחד אמרן, מפי אדון כל המעשים ברוך הוא", ו"אלו ואלו דברי אלקים חיים". זהו החותם הגדול של אחדות המחשבה, שמתמם את החזיונות המתנגדים בהיפגשם על פני אופק המחשבה והרוח, שמכיר איך מביאים ברכה לעולם (אדר היקר, מעט צרי, יג).

נתרומם אנו דווקא מן המפגש ונקצור אנחנו בדור אחרון את אשר זרעו הם בדמעה, את אשר זרעו הם בתחילת הדרך, נקצור אנו כעת ברינה¹⁹!

19. על פי הקדמת הרב לעין איה שם, ד"ה והנה מודעת (להשלמת משל הזריעה ראה גם אורות הקודש, ח"א, יא: "ריחוקים מקומיים של שתילים", ואכמ"ל).

הארכנו בגישתו הפילוסופית של הרב בעניין זה אותה ינק מחז"ל. נקודה שורשית אשר אותה חי הרב בכל נפשו, וממנה השתלשלה והסתעפה הגותו. מתוך עמידה על הנקודה השורשית ניטיב להבין את דרך הבנתו של הרב את החסידות.

תמצית וסקירה היסטורית - הרקע לצמיחת החסידות²⁰

עם ישראל, ביציאתו ממצרים, מופיע על במת ההיסטוריה האנושית כעם. וממצרים לארץ ישראל - מהנהגת משה להנהגת יהושע - כיבוש ונחלה. תקופת השופטים והנביאים. תקופת המלוכה וכינונו של בית המקדש.

רוח אלוקים שורה על האומה המחברת את האידיאה האלוקית ואת האידיאה הלאומית. ומתוך חטאי האומה נתחייבה גלות - חורבן הבית וגלות שבעים השנה, ולאחריה חזרה לתקופת בית שני, כהכנת האומה לגלות הארוכה. לא עוד נבואה, לא עוד אומה בריאה בדרכה ובלאומיותה. עם חורבן בית שני יוצא העם לגלות - לא עוד אומה, כי אם יחידים יחידים הפזורים בד' כנפות תבל. עולם של פרטים ומחיי מעש ועשייה לד' אמות של הלכה - התפתחות התורה שבעל-פה²¹.

ובתוך הגלות הארוכה - עליות ומורדות, ימים של פקיעה ושוב ימים של שנאה ורדיפות.

יהדות פולין: אחד ממרכזי היהדות הגדולים בגלות הוא פולין. יהודים החלו להתיישב בפולין כבר לפני כאלף שנים, ולשיאה הגיעה יהדות פולין לפני כחמש-מאות שנה. ריבוי האוכלוסין, פריחה כלכלית, חברתית ורוחנית. רבים מהיהודים משתלבים בכלכלת פולין - חכירת קרקעות מן האצילים. הקהילה היהודית מאורגנת היטב, בעלת זכויות רבות וחופש פולחן דתי. מוקם "ועד ארבע הארצות", שאחראי על ניהול חיי היהודים באופן מעשי - וכגודל העליה כן גודל השבר.

פרעות ת"ח-ת"ט: גורמים כלכליים, חברתיים (רצון האיכרים להשתחרר מלחץ האצילים) ודתיים (ליבוי השנאה מצד הכנסייה) חברו יחד לפרעות ת"ח-ת"ט. מרד הקוזקים, שהיה בכמה גלים בשנת ת"ח, בהנהגתו של ההטמן בוגדאן חמילניצקי, שכרת ברית עם שבטי הטאטארים. היהודים שהיו קשורים לאצילות (שימשו לרוב

20. אין מגמת המאמר לעסוק בצדדים הסיפוריים, הגלויים, אלא בשורשי התופעות. על המאורעות הגלויים נכתב רבות. נעמוד בסקירה זו רק על עיקרי המאורעות, שעליהם עומד הרב ומנתחם.

21. להבנת אלו שתי התקופות עיין במאמרו של הרב "למהלך האידיאות בישראל". אנו נזכיר מאמר חשוב זה להלן. הבנת החסידות מתבארת מתוך ההבנה השלמה לשורשי אלו שתי התקופות.

כמנהלי האחוזות) נטבחו. מאות קהילות הושמדו. כ-100,000 יהודים נהרגו. בכך לא תמו הפרעות. מלחמת הצפון - רוסיה-שוודיה, בשנת ת"ד-תט"ו, הביא לגל פרעות על-ידי הצבא הרוסי, ובסיוע קוזקים, בעיקר באזורי רוסיה הלבנה וליטא. אחר כך - פרעות על-ידי הצבא הפולני, בעיקר בפולין הגדולה והקטנה.

אזורים שלמים נהרסו. הכלכלה מתדרדרת והשלטון המרכזי נחלש. נדידה גדולה. קריסת מערכת החינוך וגדילת הפער בין המון העם לתלמידי-החכמים.

משיחי השקר: התפשטות תורת הקבלה באירופה ובעיקר הגעתה של תורה האר"י. ומאורעות שקדמו לכך: התסיסה המשיחית בספרד וגירוש ספרד עוררו ציפיה משיחית. ניתנו מספר השערות לשנה שאמורה היתה להיות שנת הגאולה, ובאווירה זו צומח **שבתי צבי**, שנולד באיזמיר, בשנת שפ"ו, וראה את עצמו כמשיח. כאשר לצידו עומד אברהם בן אלישע חיים אשכנזי - **נתן העזתי** ה"נביא". פעילותו נחלה הצלחה עצומה והיתה בעלת השלכות רבות בתחום המחשבתי והמעשי לאור התפיסה שהגאולה קריבה ובאה. בסופו של דבר התאסלם שבתי צבי והמיר דתו (שנת תכ"ו). השבר היה גדול. בפועל המשיכו עוד תנועות שראו את עצמם כממשיכי דרכו ובראשם **יעקב פרנק** - הפרנקסיסטים - שפעלו במרכז אירופה (שנים תפ"ח-תקנ"א).

התנועה החסידית: מייסד תנועת החסידות, הבעש"ט, נולד בח' אלול תנ"ח (או ת"ס), בטולסט. אחר כך עבר למזיבוז. בשנת שלושים ושש לחייו מתגלה ומתחיל בפעילותו הרוחנית והחברתית. נפטר בשנת תק"ס.

השלב השני בהתפתחותה של החסידות הוא השלב המכין לקראת הפיכת החסידות לתנועה המונית. ר' **יעקב יוסף מפולנאה** - סופרה הראשון של החסידות, והמגיד **ממזריץ'**, שהיה מנהיג החסידות לאחר הבעש"ט. שליחי המגיד מפיצים את רעיונות החסידות, הרעיונות החסידיים הולכים ומתפשטים, ההנהגה הולכת ומתפצלת. נוצרת העדה החסידית. הקמת חסידות חב"ד ופרסום ספר התניא בשנת תקנ"ו. מנהגים ודפוסי חיים חדשים.

ההתנגדות: ההתנגדות לתנועת החסידות - ראשיתה בהתנגדות עממית על רקע שינויי המנהגים ודפוסי החיים, שינוי נוסח התפילה ועוד. נהוג לראות את התקופה של ההתנגדות הספונטנית עד פסח תקל"ב. התקופה השנייה - משנת תקל"ב - ההתנגדות המאורגנת. החסידות מתפשטת צפונה, לאזור ליטא, ומתקרבת לוויילנא, מקום מושבו של הגר"א. בפסח תקל"ב מסרב הגר"א להיפגש עם ר' שניאור זלמן מלאדי, בעל התניא, ור' מנחם מנדל מוויטבסק. מאותה תקופה ויכוחים גדולים ותגובות עם הפצת ספרות החסידות עד להטלת חרמות. בראש המתנגדים - הגר"א מוויילנא (ת"ה-תקנ"ז). שיאו של המאבק הגיע עד כדי הלשנות לשלטון ונסיון להפעיל את הגויים במאבק נגד תנועת החסידות.

תקופת ההשכלה: במקביל לאירועים הקודמים, מתחלת תנועת ההשכלה. שנת תקנ"א - האמנציפציה בצרפת. היהודים מתחילים לקבל זכויות ולהיות שווים בין שווים. מתחילה ההתערות עם הגויים והרצון להתדמות אליהם.

התנועה החסידית ומתנגדיה

א. הנטיות המשמשות באומה הישראלית בשאיפתה לקרבת אלוקים

הרב זצ"ל בעומדו לנתח ולחדור לשורשי התופעות ההיסטוריות החיצוניות והגלויות, קובע כנקודת מוצא:

ועל פי מידה זו הננו מוכרחים להחליט כי השאיפה לקרבת אלוקים ברום עוזה רק היא הינה היסוד המרכזי²² לכל הנטיות, התשוקות והשאיפות של הנפש האנושית כולה. הן כולן נובעות ממנה ושבות אליה. כן הוא בכלל, בנפש האנושית הכללית, הקיבוצית, וכן בפרט, בנפש הפרטית של כל יחיד ויחיד מאישי בני אדם²³ (מאמרי הראי"ה, ח"א, עמ' 32-33).

מתוך גישה זו עומד הרב על שתי סוגי נטיות הקיימות והמבטאות את השאיפה לקרבת אלוקים. האחת - נשמטית, טבעית, כללית והשניה - לימודית, איטית, פרטית. האחת - נטיה אגדתית נבואית והשניה - תורית הלכתית²⁴. עיקרי הרעיונות מובעים במאמרו החשוב של הרב "דרך התחיה"²⁵, שבו עומד הרב על הנטיות ומשמעותם ואופן ביטויים במהלך ההיסטוריה האנושית והישראלית.

באגרת לר' פנחס הכהן לינטרופ²⁶, הרב מבבירז, מתמצת הרב את תפקידו ומגמתו של המאמר:

איני מבקש להתנצל לפניך, יקירי, ולומר שמאמר "דרך התחיה" ב"הניר" יסיפק לכל אותן הנשגבות, אשר רוחנו נגע בהן שמה. לא עבודת יחידים ולא עבודת דור ותקופה אחת היא לבקר את כל חזיוני קודש המשורגים אלה באלה, המסובכים מאוד ברדתם אל ההגבלה וסבכי החיים, "שעריה דז"א סביכין דא בדא". אבל מעולם לא חדלנו ליתן את התמציות של סקירות כללות עולמי עד

22. ההדגשה בגוף המאמר.

23. עיין גם זרעונים א, "צמאון לאל חי", אורות עמ' קיט-קכ.

24. הדברים הוגדרו בתמציתיות וילכו ויתבארו עם הדברים.

25. המאמר נדפס ב"הניר", שנה א, חוברת א', תרס"ו. ונדפס במאמרי הראי"ה, ח"א, עמ' 1-9.

26. עיין "לשלושה באלול", עמ' ה-ו, פסקה א.

בריש מילין, אשר יוסיפו חיים תמיד לחכמי לב, וגם בלא הכרה שלמה יעודדו את נשמת הוגה במ... לפרט כל דבר כפי היכולת הנתונה להסביר אלה הציפיות העולות ממעל לשטח ההבנה הרגילה... בהיותנו מדברים בסגנון כל כך כללי כמובן שהננו עולים תמיד אל שורשי ההופעות²⁷ במקורם היותר עליון (אגרות הרא"ה, ח"א, עמ' שב-טג).

הרב ראה במאמר זה נסיון לחדור לשורשי התופעות ולעמוד על נשמתם ובהמשך מגדיר הרב את מגמתו במאמר:

כל מגמתי בדרך התחיה היא לשים קו מבדיל בין ההזרמה הנשמית, שהיא נותנת חיים עצמיים המסוגלים לאומה בריאה בכל חילה ועוז שאיפתה, לבין אורחות הלימוד הנקנים על-ידי הדרכה איטית ברוח של שינון ושימור של עניינים נלמדים, הנשמעים מפי הורים ומורים (שם עמ' טד).

נטיות אלו באו לידי ביטוי והניעו את מהלך ההיסטוריה הישראלית.

ימי התקופה הראשונה, מיציאת מצרים, עד חורבן הבית הראשון, היו שלשלת ארוכה של הזרמה זו. אין לנו לפנות אל הצורה התרבותית של האומה, מצד לימודיה וחינוכה המעשי, שזה היה פעמים הרבה בשפל מצב מאד... אבל השכלול הלימודי, הבא בסילוק רוח הקודש, הוא צעד נסיגה לאחור, אף על פי שיש בו כמה מעלות טובות. וזהו יסוד הבית השני, שהיה מסולק שכינה ורוח הקודש, וממולא באור תורה וחכמה (שם).

התקופה הראשונה - עד חורבן בית ראשון - מתאפיינת בתשוקה עזה לקרבת אלוקים. נטיה בעלת עצמה רבה, הנבואה משמשת ומופיעה בעם ישראל. מבחינים אנו בשתי תופעות הקשורות לעצמת הנטיה. האחת - הפנייה לעבודה-זרה, והשנייה - השפלת הנטיה הלימודית והפרטית.

דווקא מפני גודל עצמת וכללות הנטיה הרי שמוכרח האדם לספק בקרבו את אותה תשוקה. ואם לא ימצא חלילה את דרכו הרי שישבור את צמאונו אף מעבודה-זרה. יש כאן נטיה ותשוקה לא מעובדת, בוסרית, אך גדולה בעצמתה, ומפני גדולתה אינה מתעסקת בפרטים, אינה הולכת בצעדים הקטנים והצרים בהם השברת הצמאון קשה²⁸.

וכך עומד על הדברים הרב בשיעורים בספר הכוזרי, מתוך "דברים שבעל-פה",

פסקה ז:

27. במקור מופיעה הערה: "בהדפסה הקודמת של אגרות הרא"ה: הנפשות".

28. עיין אורות התחיה לה, עמ' פא. שם מרחיב דברים הרב בעניין זה: "היא אינה צריכה כל כך לפרטי טהרה מעשית", עיין שם בכל ההקשר.

בפרקים הקודמים בארנו שהתשוקה לקרבת אלוקים בהתגלותה היא בלתי מעובדת, ואפשר לפעמים להתקרב על-ידי תשוקה זו עצמה גם לעבודה-זרה... נבאר את הדברים: כידוע, כוח האמונה הוא דבר טבעי לנפש, ועל כן אם אינו מוצא את ההדרכה הישרה והנכונה, הוא מוכרח לתור לו שבילים זרים ולהתהלך באורחות עקלקלות. כאדם האוכל מרעבונו הגדול דברים בלתי מוכשרים כלל לאכילה - זהו יצרא דעבודה-זרה שיצא כגוריא דנורא מבית קודשי-הקודשים... בבית שני שראו חכמינו את תוקף היצר-הרע, ביטלוהו ליצרא דעבודה-זרה, שאת התשוקה הטבעית הזאת - לתוכן אמוני - הפסיקו ממהלכה הבריא, והנהו מתנהג ברפיון ובכבודות, ועם בהירות הקודש שנפסקה, חדלה אז גם הנבואה מישראל (מאמרי הרא"ה, ח"ב, עמ' 492).

ביטול יצרא דעבודה-זרה מבטא את החלטת כנסת-ישראל להנמיך לעת עתה את עצמת הנטיה והתשוקה לאלוקות, ומתוך כך אף הנבואה חדלה. כעת, שעצמת הנטיה עומעמה, הרי מתפנית הדרך לנטיה הלימודית, האיטית, הממוזגת. עוברים אנו מתקופה ומהנהגה של נביאים לתקופה והנהגה של חכמים. וכה מתאר הרב את התהליך, את המעבר של האומה מתקופה ימי הבית - תקופה של נבואה - לתקופת הגלות - תקופה של חכמה. הרב כדרכו עומד על המעלה שיש בתקופת הגלות, ומבאר את ערכה ותפקידה, ובמה היא משלימה את התקופה שקדמה לה. הרב הבליט את הצדדים שבהם **החכמה עליונה מן הנבואה**. דברי הרב יוצאים מתוך דברי הגמרא במסכת בבא בתרא (יב ע"א):

אמר רב אבדימי דמן חיפה: מיום שחרב בית המקדש ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לחכמים.
 אטו חכם לאו נביא הוא?! - הכי קאמר: אע"פ שניטלה מן הנביאים, מן החכמים לא ניטלה.
 אמר אמימר: **וחכם עדיף מנביא**, שנאמר: "ונביא לבב חכמה" (תהלים צ, יב) - מי נתלה במי? הווי אומר: קטן נתלה בגדול.

על כך כותב הרב:

בנוהג שבעולם, המשוררים והמליצים מתארים יפה את הדרת החיים בכלל, את כל פינותיהם היפות ביחוד הכוללות זרם רב וטל חיים מרובה, הם יודעים גם להציג לראווה את הכיעור הכללי של הקלקולים שבחיים, ולמחות נגדם בכל תוקף. אבל לחדור לתוך תוכם של כל הגורמים הפרטיים, איך מכשירים את החיים ומעמידים אותם על הבסיס הטוב של כל הגורמים הפרטיים ואיך

משמרים אותם מכל קלקלה גם קטנה שבקטנות, שסופה להעלות שרטון גדול ולהרס הרבה מאד, דבר זה אין לו עסק עם כוח המדמה החם והעז, כי אם עם החכמה המדייקת. כאן תחל עבודת הרופאים, החסכנים, המודדים, השופטים וכל החכמים המעשיים.

למעלה מזה, הנבואה ראתה את זרם הקלקלה הגדולה של עבודה-זרה בישראל ומחתה נגדו בכל עוז; את הדרת נועם ה' אחד אלקיו ותתארהו בכל יופי זוהר; את ההשחתה של כל הפרעות המוסריות, ריצוץ דלים עושק אביונים, רצח וניאוף, חמס ושוך, ותמלא רוח אלוקים להושיע ולגדור ברוח שיא קודש.

השערות הדקות, שמהן מצטרפות עבות העגלה של החטאת, גידי החיים הדקים, שמהם ישורגו מזרקי הדם הגדולים, אלה המה המסתרים הצפונים מעין כל נביא וחווה. המצוות המעשיות כולן ופרטי הלכותיהן, בכל דיוקם הנמרץ, איך בהמשך הזמן על-ידי קיומם ותלמודם, הרגלם וחיבתם, יצא הנועם הפנימי החבוי בהם, וזרם החיים האלוקי הטהור יגרש בעוזו את חשכת עבודת-אלילים מבלי תוכל עוד קום, ואיך העזובה האיטית המזלזלת במעשים, בענפים ודיוקים מפתחת דרך של הרס מאבדת את הכלים שבם יקלט הרוח העליון, וממילא יצר לב האדם, הדמיון המתעה, המלא ציצי זוהר מהחוץ ואבק רעל מבפנים, הוא הולך ועולה מאליו - דבר זה לא ניתן לנבואה בכלל, לנבואה של אספקלריא שאינה מאירה²⁹ (זרעונים ב, עמ' קכ-קכא).

איש הרוח, הנביא, עוסק הוא ברעיונות הכלליים, אך קשה לו לבטאם במציאות הנמוכה, ולעומתו החכם, ההולך צעד אחר צעד, הצועד מן הפרט אל הכלל, דווקא הוא מסוגל לכך, דווקא הוא המסוגל לבנות את הכלים ולצקת בהם את התוכן הראוי.

עד עתה עמדנו על גודל עצמת הנטיה הראשונה, הכללית, הנבואית, וכאן עומד הרב על מעלתה של הנטיה פרטית. הקטנה יותר, אך דווקא משום כן - פעולתה חודרת ומתבססת יותר.

דווקא בתקופה שהשניה, תקופת הגלות, עולם ההלכה הולך ומתפתח, תורה שבעל-פה הולכת ומתפתחת, ים התלמוד הולך ולובש צורה.

החזון הוא בחיבורם של אלו שתי הנטיות, בחיבור הנביא והחכם יחדיו.

29. לעניין "חכם עדיף מנביא" עיין גם אורות הקודש ח"א, עמ' כג, עה, רעא, ערה; וח"ג, עמ' שמה.

אמנם ניתן לנבואתו של משה, אותה הנבואה של פה אל פה, של אספקלריא המאירה, שרק היא יכלה לראות עוזם של הכללים ודייקנותם של הפרטים כאחד (שם).

החזון הוא מדרגת נבואתו של משה רבינו, גדול הנביאים מחד, ומוסר התורה וההלכה מאידך, בעל האספקלריא המאירה, החודרת אף בפרטים. איחוד הנבואה והתורה, איחוד האגדה וההלכה³⁰.

להרחבת הדברים נוסיף מדברי הרב ב"ישראל ותחייתו", כד:

יש רוח ממוזג, שמתערב יפה עם העולם והחיים, עם סדרי המעשים והנהגות המידות, איננו ניכר כל כך בפעולתו לעצמו, אבל הוא מגלה את כוחו הנאה והמסודר בכל עת שייגיע הדבר לידי תלמוד ולידי מעשה. זהו רוח ההלכה, רוח תורה שבעל-פה, המסדרת את הקודש באורח חיים. כשרוח זה מתוקן ומשוכלל כל צרכו הרי הוא נעשה כיסא ובסיס עליון של האגדה העליונה, המשוטטת בגבהי מרומים ותופסת את המאוויים הנצחיים.

אמנם יש רוח סער, שאינו מתקשר עם הרוח הממוזג פורץ הוא גדרים ואינו מחכה לסידור העולמי שיבוסס, לסדרי החיים ותיאוריהם שיתאחדו במזג הקודש והטוב, ומגבוה יראה עד עמקי תחתית בלא סידור. לא יוכל להתערב עם חיי בני אדם המסודרים, מוכרח הוא לקחת לו לעזר את החוצפא, העזות ועוד מידות רעות כאלה... יתגדר באגדה עליונה, בחכמות נסתרות, בהגיונים עליונים, במחזות גדולים... אבל אותו היושר העליון, הוא המתוק המתוקן והמקובל, מימי השילוח ההולכים לאט - זה יחסר לו (אורות עמ' מא, עיין שם).

לא נעמוד כאן על כל פרטי ביאור פסקה זו, אך נתייחס לקשור לענייננו. ניתן לקשר את שתי הנטיות לרוח ממוזג ולרוח סער. הרוח הממוזג, רוח ההלכה, מימי השילוח ההולכים לאט, ורוח הסער, שמרוב עצמתו מדלג על הסדרים. ובזה דווקא הרוח הממוזג משמש ככיסא ובסיס לאגדה העליונה.

ב. סיכום ביניים: שתי הנטיות - ההזרמתית-הנפשית והלימודית

עמדנו על שתי הנטיות להקב"ה המשמשות במציאות ההיסטורית, הגדרותיהן וההשלכות בדרך עבודת ה'. יש להדגיש שבהופעה ההיסטורית ישנה התכללות, וכל הופעה של נטיה הרי יש בה התכללות מן הנטיה השנייה. אף שעדיין הדגש המרכזי

30. על חזון זה נעמוד להלן. להרחבת הדברים עיין אורות הקודש, ח"א, "איחוד הנסתר והנגלה", ובעיקר טז, יז, יח. כן הרחיב דברים בכך הרב בהקדמתו הארוכה לפירושו על האגדות שב"עין עקב" - עין איה לברכות, ח"א.

הוא של אותה נטיה³¹. נוסף רק בדרך רמז להבנת עומקם של דברים: עד עתה הסברנו את היחס לעולם המעשה, ההלכתי, הפרטני יותר, כנובע מעצמת הנטיה. ככל שהנטיה בעלת עצמה גדולה יותר כללית, כן נפגעים הפרטים המעשים; וככל שהנטיה נמוכה יותר, כן מגיע העיסוק ההלכתי המעשי.

ניתן להוסיף רובד מקביל להסברת תופעה זו: הנטיה הראשונה עומדת למעשה בסימן **ביטולו** של האדם לפני בוראו. התדבקות והתבטלות מוחלטת כלפי הבורא. ההופעה האלוקית היא בעלת עצמה רבה, ההנהגה היא על פי דבר ה' ואשר על כן ישנו מיעוט של עשיה, מיעוט של עמל ועבודה, של יצירה מצד האדם עצמו. תורה שבעל-פה, פיתוחה של תורה מן הארץ - כיצירה אנושית, מתאפשרת רק כשהאדם בעל יישות משלו. יש כאן גידול היצירה הנובע דווקא מגודל הריחוק מן האלוקות.

זהו ההבדל המהותי בין ה"חכם" ל"נביא". הנביא פסיבי ומקבל מלמעלה, בעוד שהחכם אקטיבי ופועל בשכלו מלמטה³².

ג. השפעת הנטיה השניה על האומה - תקופת הגלות

עד עתה עמדנו על שתי הנטיות ואופן ביטויים במישור ההיסטורי באופן כללי. תקופת הגלות מאופיינת בנטיה השניה.

לדולה של האומה, גלותה מארצה גרם הפסק הזרם הנפשי, שהיה עומד לפניו במרום עוזו.

באברים שבורים ובנפש רצוצה שבה אל ארצה, אחרי הגלות הקצרה של בבל, ותבקש לכונן את מעמדה מחדש. אבל האון של הזרם הפסיכי (=נפשי. ע. מ.) לא היה לה עוד בכל מילואו³³. ותחת ההזרמה הנפשית, בא בבליטה יתירה הלימוד

31. עיין, לדוגמה, ביחס לנטיה הלימודית: "הלימוד והחינוך המעשי, שאמנם כפל בקרבנו גם את ההזרמה החיה, אבל אצלו היה זה טפל לגבי עיקר", וכן להלן "ההשפעה ההדדית של החסידות וההתנגדות זו על זו", עמ' 299.

32. ככל שהאלוקים חודר יותר לעולם הולך העולם ומאבד מממשיותו, ובוה מאבד התוכן המעשי מערכו. "המחשבה על דבר הממשיות של העולם, מחזקת את הדייקנות המעשית ומאמצת את יסוד הגבורה, ולהיפוך: הציור האידיאלי והחזיוני של המציאות מחליש את האופי של הגבורה, ומכניס את התוכן המעשי בתוך החזיון רעיוני" (אורות האמונה, עמ' 90). אין במגמת המאמר להרחיב ברעיונות החסידות מצד עצמם, אך בגישה נועזת זו טמון יסוד תפיסתו של הרב את הסיבה שבגללה בנטיה החסידית הוחלש המרץ המעשי: "הנטיה החסידית מיעטה את הממשיות של העולם, ועל פיה הוחלש המרץ המעשי ונתעלה בתוכיות הרעיוני" (שם, עיין שם בכל העניין). והדברים מצטרפים לעניינים שבגוף מאמרנו.

33. תפיסת הרב שתקופת בית שני היא למעשה תחילת הגלות הארוכה - יש כאן חזרה שהיא הכנת האומה לקראת היציאה לגלות הארוכה. תפיסה זו מתבארת במאמרו של הרב "למהלך האידאות בישראל".

והשינון שיקבע בקרבה תכונה תרבותית על פי מקורה וצרכי הווייתה. ותתכשר על ידן לקבל את ההזרחה הנשמטית של ההווייה הרוחנית. נשתנה הכתב, אחרי שהכתב הראשון נהפך לה לרועץ³⁴ (דרך התחיה, מאמרי הראי"ה, ח"א, עמ' 5).

וכה מוסיף הרב באורות:

גלות לדלה את הכוחות הרגשיים והציוויים, יחד עם גבורת החיים והמנוחה האסתתית, ונשארה השפעת השכל, בדליגתה הרוחנית, מצורפת אל המעשה. מקום השלבים הרוחנים הממוצעים, הרגש והנטיה הבשרית, נשאר פנוי. "אין לנו שיור רק התורה הזאת". יצאה הדייקנות של הטהרה מכלל החובה, ונשארה קשורה בצפיה אידאלית, במושג של קדושה וחסידות ליחידים (אורות התחיה לה, עמ' 5א).

במצב זה של תרדמת הנטיה הרגשית באה וקמה התנועה החסידית. **תנועת החסידות שמגמתה לעורר מחדש בנפש האומה את הנטיה הרגשית.**

ד. צמיחת התנועה החסידית

מתוך זאת המגמה - השבת ההזרמה הנפשית בקישורה לבוראה - קמה ומופיעה התנועה החסידית.

החסידות, שכל יסוד הווייתה בעולם היה להאיר את האור האלוקי בעשירות ובזריחה מבהקת בכל לב ומוח (אגרות הראי"ה, אגרת קלב, ח"א, עמ' קסא).

ובמקום אחר:

החסידות שבאה לרומם את קדושת המידות, קדושת האמונה, ההכרה הכללית בקדושתם של ישראל ומעלתם, להגדיל את רגשי הקודש הנרדמים בלב בטבע, על-ידי רוממות ערך התפילה (אדר היקר, עמ' כה).

באה החסידות וחפצה לשתול את זאת הנטיה בהמון -

יצאה הדייקנות של הטהרה מכלל החובה, ונשארה קשורה בצפיה אידאלית, במושג של קדושה וחסידות ליחידים, עד שבאה החסידות האחרונה וחפצה לשתלה בהמון (אורות עמ' 5א).

34. בהמשך הדברים הולך הרב ומבאר כיצד רואה הוא את מכלול התופעות ההיסטוריות בתקופת הגלות כנובעים מזאת הנטיה ובמתח שקיים לנטיה השניה - ההזרמה הנפשית - אך אם נעמוד על כל התופעות הרי שנחרוג ממגמת זה המאמר, ואשר על כן אכמ"ל.

מנקודה זו ממשיך הרב לחדור ולהעמיק מדוע דווקא בשלב זה של ההיסטוריה התעוררה נטיה זו בעם ישראל:

הלכו דורות רבים והתקוף הנפשי עזר את החיל הלימודי. אישיות מיוחדת הובלטה בצדיקים עליונים וחכמי קודש, ועטרה את הצד הלימודי המעשי שלהם. הצרות הרבות, לדולי החיים, השכיחו לפעמים את ההרגשה של ההזרמה הנפשית ונשאר חלק הלימודי יבש ובודד. אז נתגלו מיד קרעים: בעלי אישיות בלתי מזוקקה, מעורפלת בענני דמיונות כוזבים ונטיות רשעיות, קמו ויקימו חזון, ובמקום אשר הכיכר היה ריק עשו חיל ויכו בתמהון לב את האומה, הלא המה משיחי השקר השונים למיניהם, שבלבלו את העולם וגרמו רעות רבות. אפס, מכל הרע שבהם לא אבד הצרור הקטן הטוב שהיה גנוז בהם. ההתעוררות אל התחיה הפסיכית לעומת ההישענות רק על היסוד האחד של הלימוד והחינוך המעשי המקודש בלבד. התעוררות זו הזכירה את המעמד הבריא של האומה בקדמות נעוריה, בהיות נר אלוקים מאיר בקרבה ונביאיה מצאו חזון מה' (יד התחיה, עמ' 6).

כהקדמה לדברי הרב ביחס לחסידות שצמחה על רקע משיחי השקר שקמו לעם ישראל, מנתח הרב את המשמעות של משיחי השקר - אותם אלו שבקעו בקיעים קשים באומה, אך יחד עם זאת היה בהם ניצוץ מאותה נטיה פסיכית, אותה הזרמה נפשית, ובאשר על כן עוררו לגאולה. ניסו להתנתק מאותם דפוסי התנהגות מגבילים שהיו בתקופתם, שבה שלטה הנטיה הלימודית.

החסידות יצאה גם היא מתוך התביעה של ההזרמה הנפשית אשר נרדמה. אחרי הנסיון הבלתי מוצלח של משיח השקר האחרון שבתי צבי, שהוריד את ההזרמה הפסיכית למדרגת שגעון ושכרון רשע, ונסתיימה אחר כך בכל נכריותה במשיח השקר החצי-רשמי פרנק וסיעתו; אחרי כל אלה היה חשש גדול פן תמאס האומה לגמרי בכל שריד שנשאר בידה מכוח הגנוז של ההזרמות הנפשיות החיות, ותשוב רק לשינון האותיות ושמירת המעשים, המצוות והמנהגים בגו כפוף ולב רצוף, וסוף סוף לא תוכל להתקיים מחוסר רעננות ורוממות הנפש (שם).

שיאה של תופעת משיחיות השקר במשיח השקר שבתי צבי וממשיך דרכו פרנק וסיעתו גרמו לשבר גדול, שעבר על האומה, כגודל הצפיה והאמונה - כן גודל המשבר עם קריסת הרעיונות. אותה התפרצות מעוותת של הנטיה הנפשית יצר מצב, שח"ו האומה על מנת לשמור על עצמה מפני התפרצויות דומות בעתיד, תחליט מתוך תחושה אינסטינקטיבית תת-הכרתית לזנוח ולאבד כליל נטיה זו. אם ח"ו היה קורה כך, הרי שהיתה מאבדת האומה את חיותה, ואשר על כן דווקא בשעה

קריטית זו צומחת ועולה החסידות, שדואגת לשמר את אותו ניצוץ של נטיה נשמטית ושדואגת לפתחו.

כך הנהגת העולם המתעלה תמיד, דווקא מתוך השבר פורץ האור, דווקא מתוך נקודת השפל, שכמעט והובילה לביטולה של זאת הנטיה באומה הישראלית, צומחת ועולה התנועה החסידית, שהולכת ומופיעה את הנטיה הזו באומה. וממשיך הרב:

הדבר הזה הורגש מצד האישיות הגדולה של אבות החסידות, שההזרמה הנפשית האלוקית היתה חיה בקרבה, אבל צורתה היתה בלתי לימודית כל צרכה, ולא יכלה איפה להתבסס יפה על-ידי חינוך מדורג, מסומן בסימנים תורים קצובים, המגדירים אותו ועושים מעקה לאור המתרחב, שלא יפול החוצה ולא תרבה המכשלה (שם).

אכן היה חשש גדול שנטיה זו תעזוב ותבטל את היסוד ההלכתי המעשי, ובזה תרבה המכשלה.

ה. דרכי השמירה לתנועה החסידית

לשמירה מפני בעיה זו הוכנה שמירה כפולה: האחת פנימית והשניה חיצונית. השמירה הפנימית - אהבת האומה:

ואולם שמירה פנימית היתה בקרבה לשמר נטיה זו, שלא יצא ממנה מה שיצא מהנטיית של ההזרמות הבלתי-נורמליות שקדמו לה - והיא **אהבת געגועים נפלאה לאומה**, אהבת ישראל הכללי ואהבת היחידים הפרטים, עמדו בתוך הזרמה נפשית זאת כעמודי איתן אשר לא יזחו ממקומם מפני כל רוח פרצים (שם).

וכן מביא הרב במקום אחר:

ואותו הארס המצער שנכנס באגדה, בשיעור קטן מאוד, ועשה גם כן קצת שמות, והעמיד חטיבות פנימיות, בצורה של מיני חסידיות וכיתות נבדלות, נתבטל הוא במיעוטו, ונזדכך באש התורה וחוסן האמונה. קשר הפנימי של **אהבת האומה** וחוסן יקרת הקודש שהנפשות הגדולות הפנימיות אשר עסקו בפיתוחו העלו את התוכן לתוכיות הקודש והכוח המזיק שבו הולך ומתהפך לכוח מועיל, לכוח פועל ומבריא עד אשר ישוב אל מקורו בטוהר מלא ובחסינות פנימית מצוחצחה (אורות האמונה עמ' 13)³⁶.

עומד הרב וקושר את אחת הנקודות המרכזיות והמודגשות בחסידות - אהבת ישראל, אהבת כל יהודי באשר הוא יהודי, ויהיה הפשוט ביותר - למהלך המרכזי שבתנועת החסידות: התפרצות ההזרמה הנפשית.

הרב, בקטעים שהבאנו, מסביר כיצד נטיית אהבת האומה משמשת כשומר פנימי לחסידות, אך יש להקדים נקודה נוספת. למעשה, הנטייה לאהבת האומה נובעת ומושרשת בעצם הנטייה להזרמה הנפשית, אותה נטייה שמאופיינת בעצמת חיבורה לבורא - ברצון להתדבק ולהתחבר לבורא - רגש, שירה וגעגועים לאל, ומתוך שאוהב את קונו אי אפשר שלא יבוא לאהוב את כנסת ישראל, בניו של מקום.

תואר החסידות הטהורה כבר נודע לכל, שהיא אהבת חסד במלואה. אהבת החסד כשהיא מתרחבת בנפש טהורה, באופן רחב, היא מוצאת את כל סעיפיה. מאהבת חסד באה להתרומם לאהבת מקור החסד, אלוקי עולם, אשר אמר עולם חסד יבנה. מאהבת החסד ימלא באהבה רבה לצור ממנו חוצב, לעמו, וישתוקק להעצים חילו. "איזהו חסיד? המתחסד עם קונו, עם קן דיליה - דא כנסת ישראל"³⁶ (אדר היקר, עמ' סד).

מחוברת היא אהבת החסד המתרוממת לשורשה - אהבת מקור החסד, הקב"ה, לאהבת כנסת ישראל. מחוברת ומאוחדת. אותה הנטייה חזקה לאהבת האומה קישרה ודיבקה את התנועה החסידית ולא נתנה לה להתנתק מן האומה. ועדיין לא הספיק הדבר. היה צורך בשומר חיצוני כמתנגד וּבְקָר מבחוץ.

השמירה החיצונית - ההתנגדות לתנועת החסידות: תנועת החסידות, דווקא מתוך שלא התנתקה מן האומה, גרמה לדאגה בתוך האומה.

גם בימים האחרונים, שהתעוררו יחידים בתחילה, גדולי חקרי לב ואנשי קודש, להרחיב את תורת המוסר על פי יסודות החסידות, אשר גם היא הטילה סער גדול במחנה ישראל, גם כן מדאגה מדבר, מאפס בחינה לדעת מה יהיה דרך רוח חדשה בכזאת בהכנסה בלבבות שלרבבות עם. על כן היתה ההתנגדות והמעצורים דברים מוכרחים, שגרמו לנו רב טוב וחשכו מנזק רב שהיה אפשר לבוא מסיבת מתלמדים שלא שמשו כל צרכם, שלפעמים גם דעות היותר קדושות ונשגבות מתקלקלות ונהפכות לרועץ על פיהם (הקדמה לעין איה, עמ' כד).

יודעת האומה, שרק רעיונות הקשורים לאומה, הנובעים מתוך תנועה שקשורה לאומה, אוהבת את האומה וגוררת אחריה "רבבות עם" - רק רעיונות כאלו מסוגלים לפעול באומה, ועל כן עליהם להישמר בשמירה מיוחדת. מתוך דאגתה של האומה היא מקימה לה מתנגדים לשמר ולבקר את התנועה הזאת. וביתר הרחבה והעמקה:

בכל זאת לא היה הדבר מספיק, והדורות הבאים היו יכולים לאבד את הטובה החיה הזאת ולהפכה לרועץ, לולי שנתמקה ביסורים על-ידי תבערת ההתנגדות מהזיו היותר עליון של נקודת הנשמה הישראלית במובן הלימוד והחינוך המעשי, שאמנם כפל בקרבו גם את ההזרמה החיה, אבל אצלו היה זה טפל לגבי עיקר. זאת היא הפסיקה התורית של הגר"א, שעמדה לשטן נגד הרחבת ההזרמה הנפשית האלוקית של הפסיכיקה של הבעש"ט, שלא היתה מבוססת כל צרכה בחינוך הלימודי והיה מקום להתירה שלא תתנכר במשך השנים (דרך התחיה, עמ' 7-6).

השומר והבקר החיצוני - ההתנגדות - עמד איתן לשמר את הנטיה המעשית.

ולעומתה, ההתנגדות הכללית, שדאגה הרבה ליסוד המעשי, שלא יתמוטט על-ידי ההתגברות של הנטיה אל הרגש, ועל הפרטים שהם מעמידי הכללים, שלא יטשטשו על-ידי הנטיה אל הכללים, ועל כוח הדמיון, המתעורר גם על-ידי התרגשות של הרגשות טובות, קדושות ואמיתיות, שלא יעבור את גבולו, ויביא תוצאות רעות ומרות לכלל האומה לדורות הבאים (אדר היקר, עמ' כה).

גודל התנגדותו של הגר"א לתנועת החסידות היתה נצרכת ביותר בשעתה, עת ראשית התפתחות זאת הנטיה, כדי שלא תטה ותתפשט יתר על המידה. ודווקא מתוך ההתנגדות יתעדנו אלו הנטיות ויתכללו זו בזו.

ו. מלחמת החסידות וההתנגדות בתנועת ההשכלה

במצב זה של התנגדות ומלחמה ישנו חשש גדול שכל אחד ישאר בשלו, ולא יהיה מוכן לקבל מחברו. יש צורך באיחוד שתי התנועות יחד, על מנת שיוכלו לקבל זו מזו.

גם כאן מוסיף הרב זצ"ל לחדור לשורשי התופעות ההיסטוריות, בראותו את ההתנגדות המשותפת של החסידות והמתנגדים כנגד תנועת ההשכלה כגורם מאחד.

שני הכוחות הללו התחרו זה בזה, לנטוע כל אחד את הטוב אשר יראה בחברו, על-פי אותו הצביון המיוחד לו, ושניהם יחד היו חמושים נגד ההשכלה הברלינית, אשר אף שהיתה מוצאת יסוד נכון לה באומה בתור תביעה אנושית

כללית, שתוכל רק להיות מצטרפת ומלווה את היסוד העיקרי, האידאל הלאומי היסודי, אהבת שם השי"ת ואהבת תורתו ומצוותיו, ובכלל גם אהבת המוסר הישראלי דווקא על-פי השפעתה של תורה, המחוברת מקדושת שם ה' אלוקי ישראל, וקשר ברית אבות הניצב עדי עד בעומק החיים הטבעיים הפנימיים שלה בכללותה, שמכל אלה יחד נובעת היהדות המעשית בכל פרטיה, קדושתה והדרה. ואם היתה ההשכלה שומרת את תפקידה, שלא להתנשא במקום אידאלי כללי על-ידי התעטפות בטלית של תכלת, לא היתה מוצאת כל כך מכשולים על דרכה. אבל היא התנשאה מיד לתפוס את רסן האומה בידה, ולשפוך במקום ממשלה חומרית, ממשלה רוחנית על בני הנעורים.³⁷

על כן היה הדבר מוכרח להעמיד לה מתוך האומה כוחות גדולים לבצר את כוחה ולהשפיל את גאוותה, בקרב העם פנימה על-ידי הגדלת הכוחות הפנימיים הבאים מקדושת ישראל העצמית...

השיתוף של הכוחות לשלילת השלילה המתפרצת לבוא אז על-ידי התנועה הברלינית הזרה, הגדיל את היחס שבין החסידות וההתנגדות, עד שאף טרם שנפסק זרם הניגוד בפועל, כבר החלו הכוחות לפעול זה על זה באופן חיובי (אדר היקר, עמ' כה-כו).³⁸

יש כאן תפיסה אחדותית נפלאה: מצד אחד משמשת ההתנגדות כשומר וכבקר לחסידות, ומצד שני - עצם הצורך בשומר ובבקר לתנועת ההשכלה מחבר ומאחד את החסידות וההתנגדות, ובזה מתקרב זמן איחודם של אלו הנטיות.

ז. ההשפעה ההדדית של החסידות וההתנגדות זו על זו

ממשיך הרב:

החסידות התאמצה גם היא ביותר לדאוג הרבה בעד קיום התורה בפועל, לשמירת הפרטים ורוממות הערך של עיון ההלכה והרחבתה, הכל אמנם ברוח

37. לא נוכל ואין מגמת המאמר להרחיב בתפיסת הרב את תנועת ההשכלה, אך לשם שלמות העניין צוטטה הפסקה בשלמותה.

38. אי אפשר שלא להוסיף מילים על ההקשר שבו נכתבו הדברים. הספר "אדר היקר", שפרסם הרב בשנת תרס"ו, היה מסה של רעיונות ורשמים לתולדותיו של האדר"ת - הרב אליהו דוד ראבינאוויטש תאומים. הרב, כחתנו, ערך וכתב את הספר, ושם בפרק ב', בעומדו על תכונותיו של אביו של האדר"ת, הגאון החסיד ר' בנימין ז"ל, מתייחס לאפשרות לחבר את אלו שתי הנטיות: גאון וחסיד - באדם אחד. אשר על כן מרחיב דברים על תנועת החסידות וההתנגדות ואופן חיבורם.

החסידות ובמטבע העיקרית שלה, להיות הרגש של הקדושה הפנימית השלהבת העולה מאליה מכל אלה.

וההתנגדות התגברה גם כן להכניס ביותר את כל הכוח של נטיית הקדושה באהבתה של תורה, ובשקידה עליה מאהבה, ותראה להגביר את יסוד שקידת התורה, בגרסא ובעיון, במידה גדולה כל כך עד שהיא בעצמה תתן מזון גם אל הרגש הפנימי ותשפיע על קדושת המידות ורוממות המוסר בכלליו (שם).

עד עתה עמדנו על ההתנגדות כשומר וכבקר לתנועת החסידות. כאן מברר ועומד הרב על שתי הנטיות - החסידות וההתנגדות - מצד עצמם ותפקידם, והולך ומברר את אופן השפעתם האחת על השנייה. ההתנגדות לא רק כשומר לחסידות, כי אם שתי נטיות אשר מתבסמות ומושפעות האחת מרעותה, הולכות ומתכללות זו בזו, כל אחת בדרכה שלה³⁹.

החסידות מתקרבת אל הלמדנות, ובזה ניתן למצוא נטיה פרטנית אף בחסידות; וההתנגדות מתקרבת אל הנטיה הנפשית הרגשית, בהעצמת אהבתה לתורה, בשקידתה בתורה, המולידה קדושת מעשים ומידות.

יכולת ביסוסם וקליטה זאת - האחת מן השנייה - צמחה דווקא מתוך הרעש הגדול.

אמנם עתה, אחרי הרעש, הנה נולדו לנו גם כן על-פי תורת החסידות גידולים חדשים, אשר גם מהם ניקח לעבוד את ה' אלוקינו, ולהרחיב דברי אמת וצדק בתורת המוסר והאגדה, להיות לנו למאורות. כי על-פי ריבוי השיטות יהיו בירורי הדברים. ובזמן שכולן פונות למטרה אחת, לדרך העולה בית אלוקי יעקב, הנה אלו ואלו דברי אלוקים חיים, המוסיפים עוז ותעצומות לישראל, ומחדשים בכבוד פנים מאירות בתורת אמת, להגדיל תורה ולהאדירה (הקדמה לעין איה, עמ' כה).

ח. החזון - איחוד הנטיות

כעת, אחרי הרעש המזקק והמצרף, מסוגלים אנו לקבל מן הכל, לקלוט מן הכל, וכפי שביטא זאת הרב באמירתו המפורסמת:

ואיני מוצא את עצמי בזה רואה את חזון השלמות, כי אם בחיבורם של כל חלקי הטוב, אשר השפיעו לנו מכל הצדדים השונים, מאז מקדם ועד הדור האחרון.

39. עיקר המאמר ביקש לבחון את תנועת החסידות, אך יש מקום להאריך על גודל חשיבותה של הנטיה שמבטאת ההתנגדות בכלל, ועל גישתו של הגר"א בפרט. הדגשת ערך לימוד העוסק בכל מכמני התורה, הגלויים והנסתרים, והמאחדים יחד. לימוד החוזר אל שורשי המקורות המלאים טל חיים (וכדוגמת דיניו של הגאון בביאוריו לשולחן-ערוך). עיין גם שיחות הראי"ה, לרב משה צבי נריה זצ"ל, עמ' קצו-ניג.

עבודת הקודש של סלילת הדרך ועשיית הגשרים בין התהומות המפרידים - זאת היא העבודה שהייתי חפץ שתהיה חביבה על כל העוסקים בנשמתא דאורייתא, כמו שהיא חביבה עלי עד לאחת.

ובדורות האחרונים יפה לנו מאוד כל שיחתם של תלמידי הגר"א יחד עם תלמיד הבעש"ט, שהיו עומדים במצב כל כך ניגודי זה לעומת זה בשעתם (אגרות ראייה ח"א, עמ' שד-שה).

תחילתו של איחוד זה מהווה את הבסיס לחזון הגדול -

מחלוקת לשם שמים - זאת בינתה, דווקא על-ידי שני יסודותיה המתרוצצים זה בזה. שפיר שמים עדינים וזכים, מלאים חן ותפארת, על הכיכר הגדול של כנסת ישראל בגולה. ורק על-ידי הווייתו ושכלולו של חוג שחקים זה יכל להתכונן יסוד ארצי ותחיה מעשית לישראל בארץ אבות, עם כל הנטיות הריאליות העוזרות אותה בימינו, שאמנם גם הן אינן אלא מכשירות אל התנועה הפסיכית האלוקית.

הפסיכיקה הלאומית מתחילה להכות גלים. בתחילה תיקח לה את צדדיה החיצוניים, מבלי לצרף לזה את נשמתה האלוקית הפנימית. בתחילה תסתפק בתחיית השפה, הארץ, ידיעת התולדה וגעגועים מגומגמים. אפס מאין אור אלוקים בקרבם, הנפש תמלא חרדה: איזה חיבת אמת? איזה אהבת ציון וחיבת ירושלים, שהיתה עם כל החולשה הנפשית כל כך לחה ורעננה בלבבות האבות, שבעי הנדודים שבגולה? השאלה הגדולה הבאה בזמנה תזכיר את האומה החיה, את כל בניה-בוניה, צעירה וכל מחזיקי בדקה לשוב אל המקור הפסיכי, מקור החזיון והנבואה הנקלטת דווקא על-ידי אמצעות האמונה האדירה באלוקים, הבאה אחרי כל חפש מחקר והגיון, אחרי כל צורה בלתי מוגבלת והמון נסיונות של סדרי חיים מבריקים וחפשים למיניהם; ובידים מלאות אומץ ושרירים חזקים כברזל ומקומה מחוטבה ונפש מלאה עוז יגש הצעיר הישראלי העתיד אל תחיית עמו וארצו, ובדגל נשא ידבר בשם ארץ הקודש ובאלוקי ישראל יתפאר מקרב זרם עמוק וחי.

וטל חיים ירד אז מזרמי ההווה הרוחנית המציאותית על העצמות היבשות, אשר חרו מני חורב של ההגיון היבש, המטפיסיקה חסרת הדמים והסקפטיקה הרקובה. "ובאו ורננו במרום ציון ונהרו אל טוב ה' על דגן ועל תירוש ועל יצהר ועל בני צאן יבקר, והיתה נפשם כגן רוה ולא יוסיפו לדאבה עוד"⁴⁰. ורוח

אלוקים הגנוז בקרבו יפוח עליו בכל עוזו וגבורתו, בדרך כבושה, בדרך שיש בה גבורה, חכמה וחסידות ותפארת גאולית, המחדשת שיר חדש ונותנת לעמו שם חדש, פי ה' יקבנו⁴¹ (דרך התחיה, עמ' 7).

החסידות וההתנגדות היו הן היסוד המאפשר את תחילת הגאולה המגולה, המעשית והרוחנית.
הולך הוא העם וקם לתחיה. הולך הוא החזון ומופע לעינינו.

נספח א: היחס לצדיק בתנועת החסידות

אחת מנקודות היסוד, הן במשנתה העיונית של החסידות הן בשינויים החברתיים שחוללה, היא ללא ספק היחס לצדיק. הבלטת ערכו של הצדיק ויחסי צדיק-עדה. מדוע דווקא החסידות הבליטה את ערכו של הצדיק? גם עניין זה מואר מתוך דרך ההסתכלות הבוחנת את שני סוגי הנטיות המשמשות באומה והשלכותיהן ההיסטוריות.

בשלב הראשון, עת שלטה הנטיה הנפשית בעלת העצמה הגבוהה ונבואה שמשה בישראל, הרי שההתדבקות היתה ישירה בקב"ה. עצמת הרגש הופנתה כלפי שמיא, כלפי הקב"ה שנגלה לעמו. בשלב השני, בתקופת הגלות, עת החלה משמשת הנטיה הלימודית באופן הגלוי, היה מוכרח להישמר אף הניצוץ הנפשי המחיה. במקום הפניה הרגשית כלפי הקב"ה באופן ישיר בלבד, הולכת ומופיעה, הולכת ומודגשת ההתדבקות בצדיק.

אולם העמידה רק על המזון הלימודי בלבד מתשת כוחה של האומה יותר מדי. ההבעה של ההפעלה האישית בתור כוח נפשי ממשי על רוח האומה היה מוכרח אז לשוב ולהתנוצץ. אז בא ר' עקיבא ולימד: "את ה' אלקיך תירא - לרבות תלמידי חכמים"¹. כרוז אמיץ זה נתן מקום להפעלה הנפשית האישית, בתוך היהדות פנימה, אף על פי שעדיין לא נסתגלה לה האומה לגמרי. חרדתו של ר"ש העמסוני, שפרש מדרישת "את" זה², היתה טמונה בקרב נשמתה של כנסת ישראל כולה (דרך התחיה, עמ' 6).

כמה אומץ נצרך על מנת לחדש ולהרחיב את יסוד היראה שעמד ביחס לקב"ה, ביחס לאין סוף, ולחדש שהפסוק עצמו כולל אף בשר ודם - "לרבות תלמידי חכמים". אך נצרך זה החידוש לאומה דווקא מפני מצבה - בתקופת הגלות, עת הקב"ה נסתר. הנטיה הנפשית אליו עוברת דרך יראת אלו הדבקים בו, באותם צדיקים. דווקא משום כך משתמרת זאת הנטיה הנפשית, ההרגשית, ומשתמרת בתוך האומה פנימה.

נכון הדבר שמצד האידיאל המוחלט אין מקום להפניית הנטיה כלפי בשר ודם, אלא כלפי הקב"ה בלבד; ונקודה זו באה לידי ביטוי בעמדתו של ר"ש העמסוני בסוגיה, שלא היה מסוגל לפרש כר"ע - חרדתו היתה חרדה הטמונה בקרב נשמתה של האומה כולה. אך בא ר"ע וחדש, מפני שהשעה צריכה ללימוד זה.

1. ב"ק מא ע"ב.
2. הסוגיה בב"ק שם עוסקת ביכולת הדרישה מן המליה "את". ר' שמעון העמסוני, ואמרי לה נחמיה העמסוני, היה דורש כל אתין שבתורה, וכשהגיע לפסוק זה - "את ה' אלקיך תירא" - פירש. ברובד הפשוט לא ידע מה לרבות, ובאופן העמוק נמצא הסברו של הרב.

עתה, משעמדנו על הבנת הקשר שבין ההתדבקות בצדיק לנטיה הנפשית הרגשית, ברור מדוע הדגישה החסידות את ערכו של הצדיק. החסידות שהלכה והעצימה את הנטיה הנפשית ההרגשית, ממילא עוררה רגש זה כלפי הצדיק.

המחשבה על דבר האחדות של המציאות בכלל, מביאה למחשבה של אחדות הנשמות באופן פשוט, ומיד היא משפיעה על תולדתה זו את ההשפעה היותר טובה, את האידיאל של השלום והאהבה הכללית, שכל המידות הטובות האישיות והחברתיות צומחות ממנו. אחדות הנשמות מביאה לידי הכרה את הרעיון של מציאות עובדים רוחניים, מתעלים בעילוי פנימי, שלא את עבודתם האפשרית להיות מוחשת מוקיר העולם, כי אם את השפעתם על הזיקוק הנשמתי, והארת החיים כולם על-ידי הווייתם העצמית. ובהם האושר העליון נמצא בקביעות, וגורל הטוב של כל אנשי המעשה מגיעה להם לפי אותה המידה שהם דבקים באנשי קודש הללו, שאור ה' חי ופועל בבהירות גדולה ומלאה מאוד בנשמתם (ערפילי טוהר, עמ' נו).

התפיסה האחדותית - אחדות המציאות, אחדות הנשמות³ - רואה את המציאות כמסכת אחת של פרטים הקשורים זה בזה ומושפעים זה מזה. נשמותינו קשורות זו בזו ומזדקקות זו מזו.

עבודתם של אנשי הקודש פועלת על ההוויה כולה, מעלה את המציאות כולה, ולפי גודל הדבקות באלו צדיקים כן מתמלאת אורה נשמת הדבק.

מעולם ידענו רז זה. גודל תפקידם של תלמידי חכמים בעולם, של צדיקים וערכם. ידענו מהכתוב ומדברי חז"ל במקומות רבים. אמנם נשפל הדבר החי הזה מסיבות שונות, מפגמים שבאו באותם הראויים לבוא לידי מידה זו על-ידי המתדמים אליהם, ומירידה כללית בעולם, מהתנוונות החיים על-ידי הגלויות הרבות.

באה החסידות המאוחרת, והשתדלה לתקן עניין זה⁴, להחזיר את הערך החי של הצדיק ופעולתו הסגולית, שהוא רעיון מיסטי וחברותי ביחד, שעוד צריך הרבה לתשומת לב הצד החיובי והשלילי שבזה (שס).

3. אחדות המציאות היא נקודת יסוד בהגותו של הרב. הפירוד הוא בעולמות הגלויים, אך במבט הפנימי - שם הכל מתאחד. ביחס לגודל השפעת פעולת האדם על ההוויה עיין גם אגרת שא, אגרות הראי"ה ח"א, עמ' שלט-שמ. על גודל ערך פעולתו של הצדיק עיין בעיקר באורות הקודש ח"ג, עמ' קנג-קנח.
4. לעצם זאת ההבחנה עיין גם אורות התחיה יז, עמ' סט: "התקשרות עם הצדיקים - יסוד זה שהחסידות טיפלה בו הרבה".

החסידות פועלת להחזרת ערכו של הצדיק, ולו שני מישורים - חברתי ומיסטי. במישור החברתי - יחסי צדיק ועדה חוללו מהפכה. תנועת החסידות שצמחה מתוך המשברים החברתיים הגדולים והקשים, הצליחה לסחוף את ההמון ולדבקו סביב הצדיק, ובכך הצילה ומנעה את התרחקותם. ובמישור המיסטי - הדבקות בצדיק קשורה להעצמת הנטיה הנפשית, הרגשית, המתאפיינת ברצון וברגש להידבק בקודש, לחוש את הקדושה. את ה' אלקיך תירא, לרבות תלמידי חכמים.

להשלמת העניין נרחיב דברים להערתו של הרב בסוף הפסקה: "הצד החיובי והשלילי שבזה". גם צדדים שליליים יש בנטיה זו, הדבקות הזאת צריכה שמירה רבה.

הדבקות בצדיקים, כדי שיתערב כוח המציאות שבנשמתם עם הנשמה הבלתי-נשלמת, היא דבר נכבד מאוד במהלך התפתחות הנפשות. אבל צריך שמירה גדולה, שאם יטעה בצדיק אחד, וידבק בו דבקות פנימית הווייתית, וידבק גם כן בחסרונותיו הם יפעלו לפעמים על הדבק במידה גרועה הרבה ממה שהם פועלים על האיש המקורי. **אשריהם ישראל שהם דבקים בנשמת האומה**⁵, שהיא טוב מוחלט, לשאוב על ידה אור ה' הטוב (אורות ישראל, עמ' קמו).

הדברים קשורים לדעתו של ר"ש העמסוני, שביטא את חרדת האומה להתדבקות זאת. אשר על כן מדגיש הרב את ההדבקות בכנסת ישראל, ההתדבקות בכלל, "שהיא טוב מוחלט".

נספח ב: החסידות כפתרון למשברים

הרב הלך ובחן את תנועת החסידות, גילויה והתופעות הקשורות לה בקישורה לנטיה הנפשית. צריכים אנו להרחיב דברים ולעמוד על שורשם של תופעות נוספות הקשורות לרקע שעליו צמחה החסידות.

תנועת החסידות כפתרון למשבר חברתי¹

החסידות צמחה על רקע משברים חברתיים גדולים מאוד. השינויים המדיניים והכלכליים שעברו על המדינות בעקבות המאורעות באותה העת. נדידת האוכלוסין, המשברים ביכולת החינוך, גידול הפער בין תלמידי החכמים לבין המון העם. מתוך כך צומחת החסידות, שעומדת כמתווכת בין הממסד לבין החברה, וסוחפת אחריה

5. עיין גם אורות ישראל ט, ה: "ואין צדיק בעולם שיגיע לקרסוליה של כנסת ישראל כולה".
1. עיין גם בנספח "היחס לצדיק", שם הודגש הפתרון החברתי מצד ההתדבקות בצדיק ויחסי צדיק-עדה.

את המון העם, ובכך מצילתו. היכולת לפנות אל ההמון קשורה לנטיה היסודית שאותה שהדגשנו.

הנטיה הלימודית פונה אל **השכל**, אל הלימוד, אל ההשכלה, אל האינטלקטואל. בהכרח שונה היא הנטיה **הרגשית**, זאת הפונה אל הרגש, לאינסטינקט, ובכך פונה היא אל ההמון, קלה להעברה, קליטה יותר. בהדגשת הצד הרגשי על המעשי מסוגלת החסידות לקלוט ולהדגיש אף את היהודים הפשוטים, לא עוד מדד שכלי, כמות של ידע, אינטילגנציה, כי אם הדגשת מדד של אמונה, של דבקות, דרישה שלה מסוגל אף היהודי הפשוט להתחבר.

תנועת החסידות כפתרון למשבר הגאולה

הרב בחן את תנועת החסידות כמשמרת את הניצוץ שהזריחו אותם משיחי שקר. יש מקום להתבונן בדברים מצד הרצון והכיסופים לגאולה. משיחי השקר צמחו על רקע הרצון לגאולה. הרצון להחיש את גאולה האומה ובעיקר עם התפשטות קבלת האר"י, המדגישה את גאולת המציאות והרואה את תפקיד האומה בגולה כפועלת בזיכוך המציאות לקראת הגאולה השלמה. עתה, עם התפרצות הרצון הכביר מצד האומה לגאולה, רצון המקושר והנובע מעצמת הנטיה הנפשית, היה צורך לשמר רצון חזק זה לגאולה, אך לא היתה עוד האומה מסוגלת לדבר על דבר הגאולה מבלי לראותה בפועל מתממשת. כאן מגיעים אנו לחידושה של תנועת החסידות: **העברת מישור הגאולה מן הכלל אל הפרט**. במקום הדגשת גאולה האומה - דבר שלא היה מוחשי - הדגשת גאולת הפרט, גאולה התלויה בכל אחד באופן אישי והניתנת למימוש. הדברים היו נצרכים לשעתם, ועתה, בעת תחילת גאולתנו, עת שהאומה כולה מתעוררת ומתחלת את גאולתה, צריכים אנו לשוב לתשוקה ולשאיפה, הקרובה למימוש, גאולת הכלל.

נספח ג: חסידות חב"ד

המאמר עסק בתנועת החסידות באופן כללי. יש מקום לעמוד באופן פרטי על חסידות חב"ד.

חשף הווייה את זרוע קדשו, ויאר לנו על-ידי מורנו הבעש"ט, תלמידו הקדושים כ"ק, אבותינו רבותינו הקדושים זצוקללה"ה נב"ל ז"ע, את תורת החסידות המחברת הסתום והגליא בביאורים שונים, ובמידה ידועה מגלה התוך והפנימיות דתורה ומצוות, ומעוררת רגש אלקי בלב ישראל החי.

וביחוד חסידות חב"ד, היא חקירה אלוקית הפותחת שערי היכלי חכמה ובינה לידע ולהכיר את מי שאמר והיה העולם בהשגה שכלית¹, ומורה דרך אשר כל אחד ואחד לפום שיעורא דיליה יכול לגשת אל הקודש לעבוד את הויה במוחו וליבו...

אמנם יתרון לתורת החסידות בזה, אשר מעוררת גם רגשי הלב להתפעל באותה המידה שבלב המחויבת מידיעתה והשגתה של ההשכלה ההיא, אשר למד בתורת החסידות (מתוך קונטרס "תורת החסידות", לאדמ"ר הרי"צ, נדפס באגרות קודש ח"ד, עמ' שיג וכקונטרס בפני עצמו, נ.י. תש"ו).

חסידות חב"ד שמייסדה ר' שניאור זלמן מלאדי, בעל ה"תניא" מחד, ר"שולחן-ערוך הרב" מאידך, ראתה עצמה כשכל שבחסידות. ושמה מעיד על מהותה - חב"ד - חכמה, בינה ודעת², שהם כוחות השכל. הדגישה בתוך החסידות אף את הצד השכלי, ומבחינה זאת עומדת בתווך בין החסידות הרגילה להתנגדות. באור עניין זה יסטה הרבה ממאמרנו, ואשר על כן לא נרחיב בו. רק באנו לעורר אליו. כמו כן יש לעמוד על יחסו המיוחד של הרב לחסידות חב"ד³.

1. יש לעמוד שחסידות חב"ד החלה לצמוח דווקא באיזורים הצפוניים יותר, בהם רמת ההשכלה והחינוך של המון העם היתה גבוהה יותר ועל כן שמוקדה היה קרוב יותר לווילנא, מקום מושבו של הגר"א, גדול המתנגדים, ואכמ"ל.
2. בחסידות ובחב"ד בפרט נבחנים מערכת הספירות באופן השתקפותם ב"נפש". האדם הוא עולם קטן. ג' הראשונות (כאשר ספירת כתר אינה נמנית) - שכל, ושאר הספירות - המידות (עיין תניא פ"ג).
3. עיין באגרות ראי"ה ח"ד, אגרת א'מד, שהזכרנו לעיל. עיין שיחות הראי"ה לרמ"צ נריה זצ"ל.